

О. В. Бабкіна
завідувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
академік Української академії політичних наук,
доктор політичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ

Розробка проблем політичного розвитку в умовах реформування суспільства вимагає дослідження нових ключових понять, за допомогою яких можна було б адекватно до нової соціально-політичної та ідеологічної ситуації відобразити взаємодію суспільства, особистості, культури і демократії. Розуміння динамічності сучасного політичного режиму, бачення не тільки механізмів його функціонування, не лише нинішнього стану компонентів і структури системи, а й попереднього, тенденцій майбутнього передбачає визнання необхідності взаємовпливу різних сфер соціального життя, впливу на політичний розвиток різних соціальних факторів: історії, моралі, культури, традицій, ментальності, співвідношення соціальних сил тощо. Політичний режим, який ми розглядаємо як певні форми і методи здійснення політичної влади, зростання здатності політичної системи до гнучкого пристосування у соціальних умовах, що змінюються, залежить від наявності механізмів стійкого зворотного зв'язку між населенням і владою, врахування думки громадянського суспільства для цільового регулювання конфліктів та вибору оптимальних варіантів застосування влади.

Суспільства пострадянського простору, у тому числі й сучасне українське, відрізняються від традиційних перехідних суспільств (з економікою, що прогресує та сталою соціально-політичною системою) та знаходяться у високоактивній стадії соціальних трансформацій з нестабільною соціальною системою, близькою до стану біфуркації “динамічного хаосу” (за І. Пригожиним). Ці особливості безпосередньо впливають на характер політичної участі у таких суспільствах, а також притаманну їм політичну культуру, політичний режим

Особливістю транзитивних суспільств є нестабільність їх основних сфер, стан кризи, у тому числі й політичної, як результат нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу, суперечливе поєднання взаємовиключних елементів нової політичної системи та авторитарної, яка намагається нейтралізувати демократичні зміни.

На сучасному етапі осмислення проблем демократизації і переходів до демократії (transition to democracy) у політичній науці здійснюється в рамках

транзитологічного підходу, який виник в ході неоінституційного повороту 1980-90-х років і експансії теорії раціонального вибору з економіки в політологію і соціальну теорію. Транзитологічна парадигма робить акцент не на об'єктивних умовах і передумовах демократії, а на діяльності основних політичних акторів – перш за все, на стратегічний вибір і дії політичних еліт. Транзитологія – назва напряму, який вивчає перехідні суспільства. Після краху комуністичних режимів його методологію було перенесено на країни Південної та Центрально-Східної Європи, а також пострадянські країни. Транзитологія, яку розвивають Д. Ростоу, Х. Лінц, А. Степан, С. Хантінгтон, А. Пшеворський, Ф. Шміттер та багато інших дослідників, підкреслює момент стратегічного вибору тієї чи іншої стратегії дії політичних акторів, в якому вони бачать ключ до обґрунтування успіху того чи іншого транзиту. Сьогодні поняття “демократичного транзиту” значно потіснило поняття “переходу до демократії”, яке часто вживалось у наукових дослідженнях 1970-80-х рр. На відміну від “переходу до демократії” поняття “демократичний транзит” містить у собі додатковий зміст: результати транзиту в чистому вигляді виявилися непередбачуваними і можуть не відповідати цілі руху.

У той же час треба зазначити певну слабкість поширеної транзитологічної методології, навіть кінця “парадигми транзитології”, яка виявляється в тому, що національно-специфічні відмінності пояснюють впливом зовнішніх факторів, здатних повністю змінити політичну ситуацію. Тому сьогодні в цій групі країн існують авторитарні режими, які для своєї самолегітимації, особливо зовнішньої, вимушені зводити до “імітаційної”, “фасадної” демократії.

Сучасні реалії потребують нових концепцій, які б враховували не лише класичні західні теорії (транзитологію), а й об'єктивні умови розвитку незахідного світу; перспективи трансформації існуючих політичних режимів пов'язані з всебічним аналізом соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження протестної політичної культури та поведінки.

Інший підхід, що з'явився в політичній науці, пов'язаний з поняттям “гібридного” політичного режиму [1]. Його автори вважають, що динаміку українського політичного режиму не можна розглядати у відриві від загальної логіки пострадянських трансформацій. Домінування неформальних інститутів, клієнтарно-патронажних відносин, корупційних схем під фасадом демократії стали візитною карткою пострадянських країн. В політичній системі України відтворюються особливі пострадянські режими трансформацій, коли центральним елементом цих режимів є клієнтелізм та корупція, а агентом економічного і політичного процесу виступає неопатрімоніальна бюрократія, яка по суті і здійснює державну політику, з домінуванням неформальних відносин та практик, а політичні партії грають другорядну роль у формуванні державної політики [2].

Партії створюються політичними інвесторами не для захисту реальних інтересів виборів, а для квотного розподілу рентоотримуючих позицій в органах влади.

Існує і третій погляд, який ще тільки оформлюється в дискусію, про що написав Д. Норт і його колеги про “насилля та соціальний лад”. За його класифікацією Україна належить до суспільства обмеженого доступу (на відміну від суспільства відкритого доступу) [3]. Це підтверджує гібридний характер політичного режиму в Україні, що існує вже більше 20 років.

Цей тип режиму задовольняє еліти в Україні, як країни обмеженого доступу, де найважливішим завданням є розподіл ресурсів між членами домінуючої коаліції, а однакові за виглядом інститути проявляють себе по-різному в різних режимах. Тому зусилля західних установ (МВФ чи світового банку) впровадити ті чи інші програми структурних реформ у суспільстві – часто призводять до протилежних наслідків. Те ж саме стосується і боротьби з корупцією, як невід’ємною частиною механізму персонального обміну. Доки в суспільстві не виникне інша система стимулювання, доти корупція і клієнтелізм будуть залишатися звичайними механізмами захисту не лише еліт, але й громадян.

Автори не знають виходу з цієї ситуації. Єдине, на що вони звертають увагу, що політика донорів у таких країнах повинна враховувати реальний стан суспільства і створювати умови для розвитку в напрямі відкритого доступу.

Україна як і більшість пострадянських країн досягла небагато: вона перебуває на рівні базового суспільного обмеженого доступу (за показниками ВВП, сприйняття корупції, якості інститутів, легкості введення бізнесу, дотримання політичного порядку). Причинами такого стану речей можна вважати зміну політичних інститутів, зокрема державних (інволюція – процес, що веде до ослаблення життєдіяльності історичної системи замість реальної зміни її організації). В той же час це поняття не повинно витіснити ідею еволюції України. Важливо розрізняти зміни, що відбуваються в суспільстві від змін у політичній сфері. Якщо в суспільстві відбувається поступова зміна цінностей, воно “дорослішає”, то у політикумі навпаки – відчайдушній опір змінам і збереження звичної практики. Треба враховувати обидві тенденції. З одного боку, ми є свідками інволюції – занепаду, розладу тих інститутів і структур, які успадковані від радянської системи і діяли в Україні у видозміненому неопатріоналістському вигляді, з іншого, відбуваються зміни у формах політичної участі, цінностях та поява нових форм соціальної взаємодії. На місце зниження електоральної участі приходять зростання протесної.

Так, у подіях “Помаранчевої революції” з різних боків і у різних формах брали участь 18% громадян, а в подіях “Революції Гідності” близько 20%. Ці цифри є доброю ілюстрацією того, що в Україні цінності самовираження поступово беруть гору над традиційними (матеріальними) цінностями. Учасники обох Майданів є носіями цих пост-матеріальних цінностей, де довіра, співпраця, соціальний активізм є

досить вираженими. Добровольчий і волонтерський рух виявив свою ефективність саме завдяки співпраці людей у горизонтальних мережах.

Революція і війна з Росією – прискорили формування політичної нації, що на думку багатьох політологів (Д. Раствоу, А. Лейпхарта, Т. Шміттєра) є обов'язковою умовою встановлення демократичного політичного режиму: сформована національна ідентичність та державна єдність є обов'язковими передумовами такої демократизації режиму.

В той же час фактор Майдану або вирішує гострі суспільні проблеми шляхом масової мобілізації, або становить загрозу для утвердження демократії в Україні. За умови слабкого адміністративного потенціалу держави, відсутності довіри між гравцями та слабкості нормативного примусу Конституції фрагментовані українські еліти керуються звичним для них кодом взаємодії, в основі якого корупція, клієнтелізм і непотизм, забезпечують їх виживання.

Найбільшу загрозу становлять інерційність реформ інститутів, звички покладатися на “вузьку коаліцію”, а не будувати широку соціальну базу режиму. Це – становить найбільшу загрозу як для влади, так і для перспектив України

Видима користь, яку українці отримали від зміни влади і політичного режиму після 2014 р. – в тому, що моноцентрична мережа, створена В. Ф. Януковичем, зруйнована, а її змінює конкурентна, поліцентрична структура, яка не дозволить швидко монополізувати владу. Для успіху демократії важливо закріпити усю конкуруючу структуру законами про державне фінансування політичних партій, відкриту систему виборів і місцевого самоврядування. Це звісно не подолає руйнівного впливу неформальних інститутів, але обмежить його.

Таким чином, як справедливо відмічає О. Фісун “іронія долі” в Україні полягає в тому, що виникнення демократії виявляється побічним продуктом політичної боротьби, зіткнення груп егоїстичних інтересів, які, дбаючи про власні цілі, змушені дотримуватися демократичних правил через інстинкт самозбереження [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Мацієвський Ю. В.* У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) : [монографія] / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці : книги – XXI, 2016. – 552 с.
2. *Фісун О. А.* Неформальні інститути та неопатрімоніальна демократія в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Фісун. – К.: Агора, 2016. – Режим доступу : <http://kennankyiv.org/wp-content/uploads/2016/12/Fisun-1.pdf>
3. *North D.* Violence and Sosial Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorder Human History / D. North, Jh. Wallis, B. Weingast // Cambridge University Press. – 2009.